

[nová] Čeština
doma
& ve světě

2 2012

Nová čeština doma a ve světě

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
2/2012

Redakce:

Vedoucí redaktorka – Mgr. Kateřina Romaševská
Výkonná redaktorka – Mgr. Katarzyna Vaculová
Členové redakce – Mgr. Adriana Filas, Mgr. Oleksandr Sukhanek,
Mgr. Maria Simeunovich-Skvortsova
Korektorky – Mgr. Barbora Klímová, Michaela Vitoslavská

Adresa redakce:

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií FF UK
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
Tel. (+420) 221 619 347, E-mail: ncds@ff.cuni.cz

Objednávky vyřizuje:

Vydavatelství Filozofické fakulty UK v Praze,
náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, e-mail: books@ff.cuni.cz

Grafická úprava, obálka & sazba: Studio Lacerta (www.sazba.cz)

Obsah

Úvodní slovo	9
Recenze / Čeština očima sociolingvistiky	
Maria Simeunovich-Skvortsova Humar, Marjeta – Žagar Karer, Mojca (eds.) (2010): <i>Nacionalni jeziki v visokem šolstvu / National Languages in Higher Education</i> Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.	15
Marian Sloboda Radostný, Lukáš – Titěrová, Kristýna – Hlavničková, Petra – Moree, Dana – Nosálová, Barbora – Brychnáčová, Irena (2011): <i>Žáci s odlišným mateřským jazykem v českých školách</i> Praha: META, o. s. – Sdružení pro příležitosti mladých migrantů.	20
Richard Vacula Svobodová, Jana et al. (2011): <i>Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci</i> Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta.	26
Články / Čeština očima sociolingvistiky	
Alena Čermáková <i>Podstata, vznik a fungování normy (nejen) spisovného jazyka z pohledu vybraných teorií kvalitativní sociolingvistiky</i>	35
Gabriela Gańczarczyk <i>Co Poláky láká v české kultuře aneb Jak může výuka reálií posilovat stereotypy</i>	48

Eliška Luhanová <i>Italská komunita s Čechy a češtinou v Praze</i> (<i>Provázanost socioekonomické situace a užívání češtiny</i>)	56
Katarzyna Vaculová <i>Poláci v Praze ve vztahu k majoritnímu jazyku</i>	65
James Wilson <i>O jazykové akomodaci moravských a slezských studentů žijících v Praze</i>	77
Eliška Zaepernicková <i>Jazykový portrét aneb Vyjádření lingvistického repertoáru beze slov</i>	97
O autorech tohoto čísla	107

Jazykový portrét aneb Vyjádření lingvistického repertoáru beze slov

ELIŠKA ZAEPERNICKOVÁ

Abstrakt: Jazykové portréty, respektive vybarvované předtištěné siluety lidského těla, se začaly používat začátkem 90. let 20. století, kdy školní třídy v evropských městech začaly být značně multilingvní díky pracovní migraci. Jazykové portréty slouží k vizualizaci vlastního lingvistického repertoáru a jsou jednou ze základních jazykově biografických metod. Mohou sloužit jako začáteční aktivita při tvorbě jazykové biografie.

Ve světě jsou využívány v hojně míře především při práci s dětmi, ty podobné aktivity dobře znají z omalováněk. Dokonce i dospělí, po chvíli váhání, rádi kreslí. Dává jim to možnost přemýšlet do hloubky o vlastním lingvistickém kapitálu. Navíc lingvistické portréty poskytují možnost nejen k vyjádření oficiálních jazyků a dialektů, ale dokonce i idiolektu.

Jejich potenciál je především v multilingvních školních třídách, kde tak díky jejich využití vzniká prostředí, kde je vždy možno znovu hovořit o jazycích, a také usnadňují interkulturní komunikaci v takových skupinách.

Klíčová slova: jazykový portrét, biografie, sociolingvistika, interkulturní komunikace, mnohojazyčnost, multilingvní

Abstrakt: Language portrayals or coloured pre-printed body silhouettes came into use in the beginning of the 1990s when school classes in European cities had become largely multilingual due to labour migration. Language portrayals are used to visualise individual linguistic repertoire and belong to basic language biographical methods. They can serve as a beginning activity by creating a language biography.

In the world they are being used on a larger scale especially when working with children. For children this is an activity they know well from painting books. Even adults appreciate it after some time of hesitation. It gives them a possibility to think deeply about their own linguistic capital. In addition to it language portrayals give the possibility not only to express official languages and dialects but even idiolects.

Their main potential is in multilingual school classes where their use creates environment where it is always possible to talk about languages again and they also facilitate inter-cultural communication in such groups.

Keywords: language, portrait, biography, sociolinguistics, intercultural communication, multilingualism, multilingual

Úvod

Tento příspěvek pojednává o sociolingvistické metodě jazykového portrétu, jejím uplatnění při tvorbě jazykové biografie a využití v multilingvním prostředí. Cílem je poskytnout zevrubný popis této metody a zároveň pokázat na výhody jejího využívání v praxi. Vše je doplněno o autentické materiály vycházející z praxe.

V roce 2011 jsem pracovala na výzkumu, který probíhal v rámci sociolingvistického semináře věnujícího se tematice jazykových komunit v České republice. Hlavním výsledkem tohoto výzkumu je jazyková biografie dvanáctileté dívky Sarah¹ pocházející z multilingvní rodiny, kde babička je původem Češka, maminka má francouzskou státní příslušnost a tatínek je Australan. V tomto příspěvku se však zabýváme pouze dílčí součástí této jazykové biografie, respektive metodou jazykového portrétu, který umožňuje respondentům vyjádřit svůj lingvistický kapitál za pomoci vybarvování předtištěné lidské siluety. Výsledky, kterých je možné touto metodou dosáhnout, jsou poměrně zajímavé a umožňují nahlížet na jazykovou biografii a mnohojazyčnost z jiného úhlu.

V českém jazykovém prostředí neexistují žádné publikace ani články týkající se této metody a jejího uplatňování v praxi. Dané metodě se však věnuje poměrně velké množství zahraničních publikací. Z německy psaných publikací stojí jistě za zmínku článek Hanse-Jürgena Krumma² z roku 2010 *Mnohojazyčnost v jazykových portrétech a jazykových biografiích migrantek a migrantů* (Krumm 2010) a také jeho publikace *Děti a jejich jazyky – žijící mnohojazyčnost* (Krumm 2001), která je jednou ze stěžejních publikací zabývajících se předmětem jazykových portrétů. V německém jazykovém prostředí metody jazykových portrétů pro svou práci využívá také vídeňské sdružení Peregrina, jež ve svém projektu *Chci vyprávět* (Ich will erzählen) staví do středu zájmu životní příběhy žen uprchlic. Na webových stránkách vzdělávacích projektů Peregrina je možné seznámit se s výsledky tohoto projektu, kromě jiných materiálů jsou na stránkách dostupné i jazykové portréty spolu s rozhovory. Z dalších dostupných publikací zabývajících se touto problematikou k nejznámějším jistě patří anglickojazyčné články od odbornice na mnohojazyčnost

1 Jméno respondentky bylo změněno.

2 Hans-Jürgen Krumm je profesorem němčiny jako cizího jazyka (Deutsch als Fremdsprache, DaF) na Institutu germanistiky na Vídeňské univerzitě.

Brigitty Busch, například články Jazykové biografie – přístupy k mnohojazyčnosti ve vzdělávání a lingvistickém výzkumu (Busch – Jardine – Tjotuku 2006) a O jazykově biografických metodách ve výzkumu a vzdělávání (Busch – Mossakowski 2008).

Tento příspěvek by měl zvýšit povědomí o metodě jazykového portrétu v českém jazykovém prostředí. Jeho obsahem jsou jak teoretické, tak v praxi ověřené podklady použitelné v oblasti sociolingvistických výzkumů a ve vícejazyčném prostředí.

Příspěvek se nesnaží a ani nemůže suplovat primární literaturu pojednávající o zde popisované metodě.

Podkladem pro tento článek je jak zmiňovaná primární literatura, respektive publikace Hanse-Jürgena Krumma a Brigitty Busch, tak i výše zmiňovaný vlastní sociolingvistický výzkum a jeho výsledky.

Hlavní stať

Předmětem tohoto příspěvku jsou jazykové portréty a význam jejich uplatnění při vytváření jazykových biografií a zkoumání mnohojazyčnosti. Obsahem tohoto příspěvku jsou teoretické informace o jazykových portrétech spolu s praktickými podklady, respektive konkrétními postřehy z terénu a reálnými příklady, využitelnými v praxi v oblasti sociolingvistických výzkumů, ale zároveň i v čím dál více multilingvním prostředí školních tříd.

Teoretické podklady užitě pro účely tohoto článku vycházejí ze znalosti primární literatury týkající se tohoto předmětu. Praktické podklady vycházejí z uplatnění teoretických poznatků v praxi. Je nutné mít na paměti, že u praktického materiálu se jedná o zobecnění informací získaných v rámci jediného výzkumu doplněné o znalost již existujících výzkumů z německojazyčného prostředí.

Historie jazykových portrétů

Jazykové portréty se začaly užívat v 90. letech 20. století, kdy začala být evropská města díky migraci značně multilingvní. Nutnost stěhovat se za prací přivedla kromě dospělých do různých cizích měst i mnoho dětí s různým jazykovým zázemím. Zároveň tak začala narůstat i mnohojazyčnost ve školních třídách a potřeba ji zmapovat a věnovat se jí z různých úhlů pohledu. Jazykové portréty pocházejí konkrétně z roku 1991, kdy s touto ideou přišly Ingrid Gogolin a Ursula Neumann, a jsou ideálním prostřed-

kem pro mapování a zkoumání jazykového potenciálu nejen u dětí. Ve větší míře metodu jazykových portrétů začal využívat až Hans-Jürgen Krumm, jenž zároveň poukázal na výhody uplatňování této metody ve skupinách jako „prostředku pro metalingvistické úvahy a také možnost pro zviditelnění rozličných forem mnohojazyčnosti uvnitř skupiny“ (Krumm - Jenkins 2001).

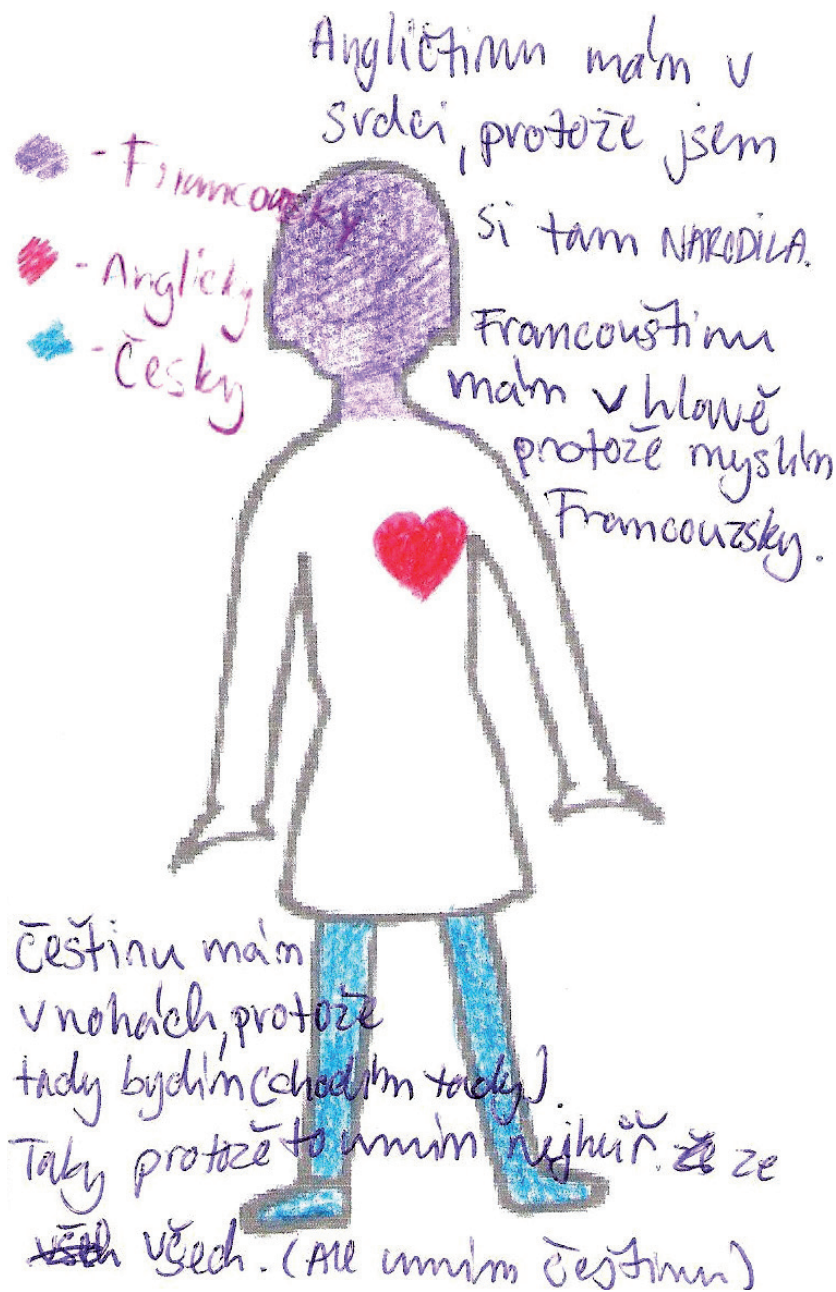
V současné době metodu jazykových portrétů využívá například sdružení Peregrina ve svých projektech týkajících se migrační tematiky. Informace a konkrétní výsledky jsou k nalezení na webových stránkách vzdělávacích projektů Peregrina (Bildungsprojekte Peregrina.at).

Výhody jazykových portrétů

Jazykové portréty, respektive vybarvované předtištěné siluety, umožňují respondentům změnit způsob reprezentace myšlenek. Představy a pocity spojené s vlastním lingvistickým repertoárem je totiž nutné vyjádřit jinak než verbálně a tedy ne lineárně, ale naopak vizuálně a simultánně. Respondent je tímto nucen hlouběji se nad svým jazykovým repertoárem zamyslet a proniknout více do hloubky, zároveň ale není při vizualizaci svého lingvistického já limitován slovní zásobou ani temporálním faktorem. Má možnost si vše pečlivě naplánovat, promyslet a uspořádat, což může být výhodné i pro jeho vlastní sebepoznání. Zároveň, pokud je tato metoda využívána v celé skupině, je možné portréty srovnávat i ve značně rozdílné skupině, protože díky unifikaci ve formě předtištěné lidské siluety dochází do jisté míry i k unifikaci jazykových pocitů a představ jednotlivých respondentů, respektive možnost komparace běžně nesrovnatelného.

Možnost projektovat své pocity a myšlenky do obrázku, respektive využít obrázek jako mediátora, zároveň umožňuje respondentovi nahlížet na svou osobu z jiného úhlu pohledu a otevřít se, aniž by dával všanc sám sebe.

Při uplatňování metody jazykových portrétů v praxi je nutné mít neustále na paměti, že se jedná o doplněk jazykové biografie a není možné jej považovat za samostatný prvek. Jeho funkčnost spočívá právě v kombinaci s jazykovou biografií, je ideální jako úkol pro „rozehřátí“ a může vést k velmi zajímavým výsledkům. Je tak jistě nedílnou součástí jazykové biografie, bez níž postrádá svůj význam. Velmi důležitá je totiž i následná verbální formulace pocitů a představ vyjádřených nejprve pouze vizuální formou v jazykovém portrétu a znalost lingvistického pozadí respondenta.

Postup při vytváření jazykového portrétu

1. Zadávání

Při zadávání je nutné nebýt nadměru informativní, aby tak nedošlo k předurčení výsledků. Respektive je nutné poskytnout respondentům pouze nezbytné množství informací. Mělo by jim být vysvětleno, že se mají zaměřit na sebe a své jazyky ve vztahu ke svým pocitům, svým komunikačním partnerům a komunikačním situacím z jejich každodenního života. Zároveň je potřeba je upozornit na to, aby asociovali barvy s každou jednotlivou množinou komunikačních situací a za pomoci barev a umístění na lidské siluetě tak ztvárnili autoportrét svého lingvistického já.

2. Tvorba a pozorování

Další důležitou součástí vytváření jazykového portrétu z pohledu pozorovatele je jistě sledování chování respondenta a zároveň i sledování reakcí, postřehů a případných rad rodinných příslušníků nebo ostatních lidí ve skupině – v případě, že se jazykové portréty vytvářejí ve skupině.

3. Verbální formulace a následná analýza

Dalším velmi důležitým bodem při vytváření jazykového portrétu je verbální formulace vizuálního znázornění lingvistického potenciálu. Důležitá je také následná konzultace, případně diskuse, probíhá-li výzkum ve skupině. Posledním bodem je nakonec analýza jazykového portrétu v souvislosti s celou jazykovou biografií.

Na obrázku vidíme jazykový portrét, jak ho vytvořila dvanáctiletá Sarah, když byla požádána, aby se pokusila do siluety znázornit sebe ve vztahu s jazyky, jimiž komunikuje.

Dotazovaná při tvorbě portrétu nejprve zamýšlela siluetu vymalovat francouzskou, australskou a českou vlajkou. Toto se však brzy ukázalo být příliš složité. Zásadním problémem byly barvy francouzské vlajky, které Sarah neznala. Poprosila o pomoc svou matku, která poté, co vytkla své dceři její neznalost, poznamenala, že to bude velká ostuda a také přivedla Sarah na myšlenku, že nemusí nutně užívat vlajky. Zároveň jí chtěla pomoci, aby to šlo rychleji, a tak jí navrhla, aby namalovala srdce a do něj francouzštinu.

„Angličtinu mám v srdci, protože jsem si tam narodila.“ Sarah nakonec tedy nezvolila vlaječky, ale jednoduše se rozhodla, že využije různých ba-

rev. Podle rady své matky začala červeným srdcem, do kterého však nenamalovala, tak jak jí matka navrhla francouzštinu, ale angličtinu. Z rady matky a zároveň i ze znalosti matčina jazykového repertoráru lze usuzovat, že jí je nejbližším jazykem právě francouzština, která je její mateřštinou – matka je národností Francouzka. Pro Sarah je tímto jazykem ale angličtina. Angličtina je jejím rodným jazykem, protože se v Austrálii narodila a chodila tam až do třetí třídy. V následném interview uvádí, že se oba jazyky učila zároveň, ale také, že pokud v rodině mluví všichni, respektive ona, bratr, matka a otec, tak mluví anglicky.

Poněkud zvláštní je, že se v portrétu neobjevuje australská angličtina, kterou otec – rodilý Australan – jak vyplývá z předchozích rozhovorů, považuje za samostatný jazyk; rozlišuje totiž mezi angličtinou a „australštinou“. U Sarah a jejího bratra tomu však, jak vyplývá z následného rozhovoru, tak není – vysvětlují mi, že „australská angličtina neexistuje“, že je to pouze „angličtina s trochu jinou výslovností a pár jinými slovíčky“.

„Francouzštinu mám v hlavě, protože myslím francouzsky.“ Francouzština se objevuje na druhé pozici, a to jako jazyk, ve kterém myslí, což je znázorněno umístěním v hlavě.

„Češtinu mám v nohách, protože tady bydlím. Taky protože to umím nejhůř ze všech. (Ale umím češtinu).“ Na posledním, respektive třetím místě, se nachází český jazyk. Umístění v nohách odkazuje na momentální místo bydliště a chození v České republice. Do popředí se zde tedy opět, jako u anglického jazyka, dostává geografický faktor. Zároveň umístění v nohou odkazuje na to, že český jazyk umí nejhůř. Respondentka zároveň pociťuje nutnost zdůraznit, že český jazyk ale umí, i když ne dobře. K tomuto dochází opětovně i během následného rozhovoru.

Při vytváření popisů k portrétu se stará především o gramatickou správnost. Z následného interview potom vyplývá, že právě na gramatiku je při výuce českého jazyka u ní ve škole kladen největší důraz.

Závěr

Jazykové portréty se začaly užívat ve světě v hojném měřítku v souvislosti s nárůstem míry pracovní migrace. V České republice, dá se říci, je pracovní migrace v takové vysoké míře poměrně novým fenoménem. Dříve byla Česká republika spíše zemí, odkud lidé utíkali, dnes jsme však státem, který migranty přijímá. Právě z tohoto důvodu se ukazuje být metoda jazykových portrétů v českém jazykovém prostředí velmi výhodná. Před-

vším co se týče školství a interkulturní komunikace, je nutno vzít v úvahu rostoucí počet mladých migrantů a s tím související potenciál využívání jazykových portrétů ve výuce jako metody, která může pomoci prohloubit znalosti o do současné doby spíše opomíjené existenci interkulturních rozdílů a sociální situaci žáků a studentů pocházejících z odlišných rodin, komunit a kultur.

Ve srovnání s ostatními sociolingvistickými metodami lze konstatovat, že metoda jazykových portrétů a především její výsledky jsou více méně přístupné nejen odborníkům, ale i laikům. „Jazykové portréty představují jeden ze základních přístupů k potlačovaným jazykovým biografím. Pokud se jich tedy využívá ve třídách, respektive multilingvním prostředí, vzniká biotop, v němž lze o jazycích dále hovořit“ (Krumm – Jenkins 2001).

Mimo jiné je potenciál jazykových portrétů také v kombinaci s dalšími výzkumnými metodami. A to nejen v kombinaci s jazykovými biografiemi, ale zároveň také spolu s výzkumem individuálních rysů mluvčího. Jazykové portréty poskytují jednotlivcům možnost zabývat se hlouběji nejen oficiálními jazyky, ale i dialekty a vlastním idiolektem.

Závěrem je možno konstatovat, že metoda jazykových portrétů by v dnešním multilingvním prostředí České republiky mohla mít značný přínos nejen pro výzkumné účely, ale také pro interkulturní komunikaci ve školách a jiných institucích a v neposlední řadě pro respondenty samotné.

Bibliografie:

- Busch, B. – Jardine, A. – Tjoutuku, A. (2006): *Language biographies for multilingual learning*. Cape Town, 10. Dostupné z: http://www.cis.or.at/download/busch06_langbios.pdf
- Busch, B. – Mossakowski, J. (2008): *On language biographical methods in research and education*. University of Vienna. Dostupné z: http://www.cis.or.at/spracherleben/download/ECP-AT-3-Language_biographical_methods_.pdf
- Krumm, H.-J. (2010): *Mehrsprachigkeit in Sprachenporträts und Sprachenbiographien von Migrantinnen und Migranten*. Dostupné z: http://www.akdaf.ch/html/rundbrief/rbpdfs/61_Mehrsprachigkeit_Sprachenportraits.pdf
- Krumm, H.-J. – Jenkins, E.-M. (2001): *Kinder und ihre Sprachen – lebendige Mehrsprachigkeit: Sprachenportraits, gesammelt und kommentiert von Hans-Jürgen Krumm*. Wien: Eviva.